

Gdańsk, 10.02.2024 r.

dr hab. Stanisław Milewski, prof. ucz.
Instytut Logopedii
Uniwersytet Gdański

Recenzja

pracy doktorskiej mgr Agaty Wentz

„Diagnoza zaburzeń ze spektrum autyzmu w Zjednoczonych Emiratach Arabskich”,
Kraków 2023

(promotor – prof. dr hab. Jagoda Cieszyńska - Rozek)

Recenzowana rozprawa liczy 371 stron, z czego 167 stron to tekst główny, reszta natomiast (s.168-371) obejmuje bibliografię, spis tabel, spis rycin, spis fotografii, wykaz skrótów, streszczenie polsko- oraz anglojęzyczne, a także, co należy podkreślić, niezwykle bogatą dokumentację badawczą, obejmującą materiały z trzech etapów prac: przed podjęciem badań terenowych, w trakcie oraz po ich zakończeniu.

Znaczna część badań empirycznych zaprezentowanych w dysertacji była możliwa dzięki uzyskaniu przez mgr Agatę Wentz w 2018 roku grantu doktorskiego¹ (s. 25), przyznanego przez fundację władcy emiratu Ras Al Chajma (Zjednoczone Emiraty Arabskie, ZEA), szejka Sa'uda Bin Saqra Al-Qasimi'ego (Sheikh Saud Bin Saqr Al Qasimi Foundation for Policy Research; <https://www.alqasimifoundation.com/>). Fakt ten bez wątpienia wpłynął w decydujący sposób na wybór terenu badań Doktorantki, którym stały się Zjednoczone Emiraty Arabskie.

Tytułowe zaburzenia ze spektrum autyzmu (ang. Autism Spectrum Disorders, ASD) diagnozowane są coraz częściej. Choć brakuje precyzyjnych danych epidemiologicznych, można stwierdzić, że stanowią one istotny i wciąż narastający problem społeczny. Na przykład w Stanach Zjednoczonych wydatki na opiekę i terapię osób z ASD wyniosły : w 2015 r. 268 miliardów dolarów

¹ „Early Diagnosis of Autism in Urban, Semi-Urban, and Rural Areas of Ras Al Khaimah, United Arab Emirates”; <https://www.alqasimifoundation.com/past-grantee-database>.

<https://www.autismspeaks.org/sites/default/files/2018-09/autism-and-health-report.pdf>).

Dotychczasowe badania nad ASD były prowadzone przede wszystkim w krajach anglosaskich. Brak takich badań w pozazachodnim świecie – jak zauważa Autorka - *wytworzył złudne i z gruntu fałszywe, a jednak niejednokrotnie w przeszłości wyrażane przez środowisko naukowe przekonanie, że autyzm jest swoistym wytworem cywilizacji zachodniej i stanowi problem wyłącznie społeczeństw wysokorozwiniętych oraz zamożnych, głównie państw Europy i Ameryki Północnej* [...] (s. 19).

Tylko w niewielkim zakresie badania nad etiologią, częstością występowania, diagnozą oraz terapią osób z zaburzeniami ze spektrum autyzmu były prowadzone krajach tzw. regionu MENA („Middle East and North Africa” - „Bliski Wschód i Afryka Północna”). Dobrze się więc stało, że Doktorantka, mając odpowiednie możliwości, przeprowadziła badania z tego zakresu w jednym z krajów tego regionu – Zjednoczonych Emiratach Arabskich. Dotychczas w tym kraju opublikowano tylko jeden artykuł poświęcony badaniom epidemiologicznym dotyczącym ASD (2007). Swymi badaniami Autorka wypełnia w pewnym zakresie lukę dotyczącą badań nad ASD w świecie arabskim. Skupiła się, co należy ocenić pozytywnie, na procesie diagnozy zaburzeń ze spektrum autyzmu. Właściwa diagnoza bowiem umożliwia odpowiednie zaprogramowanie i prowadzenie terapii osób z tymi zaburzeniami.

Recenzowana dysertacja składa się z pięciu rozdziałów: niezwykle obszernego *Wstępu* (s. 7-46), rozdziału przedstawiającego zakres i cele pracy (s. 47-49), części teoretycznej (s. 50-141), części empirycznej (s. 142-164) oraz *Podsumowania* (s. 165-167).

Mozna mieć pewne zastrzeżenia do takiej struktury rozprawy. Niektóre treści zawarte w bardzo rozbudowanej części wstępnej mogły być z powodzeniem przedstawione w części teoretycznej. Odpowiednie informacje z zakresu metodologicznych podstaw badań własnych pojawiają się w wielu miejscach pracy (zob. np. s. 142 i n.; s. 157 i n.). Niespełna trzypięciowy rozdział 2., zatytułowany „Zakres i cele pracy”, jest tylko w zasadzie omówieniem zawartości poszczególnych części dysertacji oraz znajdujących się w rozprawie załączników.

W części wstępnej rozprawy Autorka uzasadniła wybór obszaru badawczego i lokalizacji badań (s. 22-24). Zaprezentowała między innymi dane na temat badań nad częstością występowania zaburzeń ze spektrum autyzmu w ujęciu geograficznym (zob. ryc. 1). Bardzo cennym poznawczo jest tabelaryczny spis publikacji (około 200 pozycji ze wszystkich kontynentów) z lat 1966-2019 dotyczący wybranych aspektów epidemiologii ASD (zob. tabela nr 1, s. 12-19) oraz, ze względu na tematykę dysertacji, szczegółowo omówione badania z tego zakresu, które zostały przeprowadzone w Zjednoczonych Emiratach Arabskich, Omanie, Katarze i Bahrajnie.

Prezentując jedyne opublikowane badanie na temat częstości występowania autyzmu w Zjednoczonych Emiratach Arabskich (Eapen, Mabrouk, Zoubeidi i Yunis, 2007), Autorka sformułowała szereg pytań, na które stara się odpowiedzieć w ramach prowadzonych przez siebie badań. Wyodrębniła trzy płaszczyzny dotyczące badań nad ASD w krajach arabskich: płaszczyznę wielodyscyplinarnych badań naukowych, budowania dialogu między lokalnymi badaczami a lokalnymi decydentami oraz dialogu wyżej wymienionych przedstawicieli świata nauki i lokalnych władz/instytucji ze społeczeństwem (s. 20-21, 25). W wymienione obszary działań Doktorantka wpisała swoje postępowania badawcze (s.26). Na podkreślenie zasługują przede wszystkim prace badawcze związane z płaszczyzną 1., w ramach których zbadano poziom wiedzy na temat zaburzeń ze spektrum autyzmu oraz postaw dotyczących tych zaburzeń wśród 87 lekarzy pediatrów i lekarzy pierwszego kontaktu praktykujących w emiracie Ras Al Chajma.

W tej części pracy Autorka zdecydowała się przedstawić definicje i szczegółowe opisy terminów kluczowych dla tematyki rozprawy: *zaburzeń ze spektrum autyzmu* oraz *diagnozy*. Zrobiła to z dużym znawstwem literatury przedmiotu. W ich charakterystyce wykorzystowała między innymi klasyfikację ICD-10 (ang. International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems) oraz DSM-5 (ang. Diagnostic and statistical manual of mental disorders). Moim zdaniem, wiedza z tego zakresu mogła być jednak z powodzeniem zaprezentowana w części teoretycznej rozprawy.

Ze względu na tematykę rozprawy w części teoretycznej pracy (rozdział 3.) Autorka przedstawiła tło kulturowo-społeczne terenu swoich badań oraz dokonała przeglądu literatury arabskiej dotyczącej badań z zakresu zaburzeń ze spektrum

autyzmu (epidemiologia, diagnoza, terapia). Na podkreślenie zasługuje fakt, iż wiele kwestii zaprezentowanych w tej części dysertacji nie zostało jeszcze odnotowanych w polskojęzycznej literaturze przedmiotu.

Oceniana część pracy składa się z pięciu podrozdziałów², w których Doktorantka omówiła epidemiologię zaburzeń ze spektrum autyzmu w państwach Rady Współpracy Zatoki (ang. The Gulf Cooperation Council, GCC), do których należą: Bahrajn, Kuwejt, Katar, Oman, Arabia Saudyjska oraz Zjednoczone Emiraty Arabskie; dokonała przeglądu literatury przedmiotu świata arabskiego na temat zaburzeń ze spektrum autyzmu, które ukazały się w latach 1992-2020 (410 artykułów naukowych z 19 państw); na przykładzie Zjednoczonych Emiratów Arabskich przedstawiła kontekst społeczno-kulturowy terenu swoich badań oraz scharakteryzowała formy diagnozy i terapii zaburzeń ze spektrum autyzmu, które w tym kraju są prowadzone przez lekarzy i logopedów.

Dla polskiego czytelnika niezwykle egzotyczne mogą się wydawać informacje na temat badań dotyczących wpływu suplementacji mlekiem wielbłądzim na występowanie osiowych objawów autyzmu (zob. s. 102-109).

Szczególnie cennym w części teoretycznej rozprawy jest podrozdział 3.5. poświęcony diagnozie zaburzeń ze spektrum autyzmu, który w sposób bezpośredni jest związany z częścią empiryczną dysertacji. Autorka, korzystając z bogatej literatury przedmiotu, przedstawiła w nim problemy związane z rozpoznawaniem ASD we wczesnym dzieciństwie (1-3 rok życia dziecka) oraz szczegółowo scharakteryzowała najważniejsze ogólnoswiatowe wystandaryzowane narzędzia do ogólnopopulacyjnych badań przesiewowych pod kątem ASD (m. in.: arabskojęzyczne wersje narzędzi M-CHAT [Modified Checklist for Autism in Toddlers] oraz M-CHAT-R/F [Modified Checklist for Autism in Toddlers, Revised, with Follow-Up]). W kontekście omawianych w części empirycznej badań bardzo ważnym jest też podrozdział 3.5.3., w którym Doktorantka zaprezentowała wyniki badań na temat wiedzy pediatrów z różnych krajów (m. in. Stanach Zjednoczonych, Australii, Nigerii, Arabii Saudyjskiej i Polski) z zakresu zaburzeń ze spektrum autyzmu. Takich badań nie przeprowadzono dotychczas w Zjednoczonych Emiratach Arabskich. Przedstawione w kolejnym rozdziale wyniki

² Autorka niefortunnie nazywa je rozdziałami (zob. s. 47).

badania na temat kompetencji medyków praktykujących w tym kraju (pediatrów i lekarzy ogólnych) w zakresie diagnozowania ASD mają więc bez wątpienia charakter pionierski.

Część empiryczna rozprawy (rozdział IV) składa się z dwóch podrozdziałów. Pierwszy z nich zawiera omówienie wyników badań poziomu wiedzy na temat zaburzeń ze spektrum autyzmu i postaw dotyczących tych zaburzeń wśród pediatrów i lekarzy rodzinnych praktykujących na terenie emiratu Ras Al Chajma w Zjednoczonych Emiratach Arabskich. W części wstępnej podrozdziału Doktorantka przedstawiła cele przeprowadzonych badań, hipotezy badawcze, zastosowane narzędzie badawcze (specjalnie przygotowany kwestionariusz), scharakteryzowała grupę badanych lekarzy, sposób pozyskiwania danych oraz metodę statystyczną ich analizy. Łącznie w przeprowadzonych przez Doktorantkę badaniach wzięło udział 87 czynnych zawodowo lekarzy (pediatrów i lekarzy ogólnych), wykonujących swój zawód na terenie wspomnianego wyżej emiratu.

Odpowiednie badania terenowe z użyciem kwestionariusza zostały przeprowadzone przez Autorkę od lutego do kwietnia 2019 roku. Na podkreślenie zasługuje fakt, że Doktorantka osobiście dotarła do wszystkich lekarzy biorących udział w badaniach i każdy kwestionariusz został wypełniony w jej obecności, co bez wątpienia wpłynęło na jakość zebranego materiału badawczego. Tak zaprojektowane badania terenowe były na pewno wielkim wyzwaniem organizacyjnym.

Zebrany materiał badawczy został poddany odpowiedniej analizie statystycznej, do której został użyty pakiet IBM SPSS Statistics 25. Przeprowadzone analizy pozwoliły na maksymalne zobiektywizowanie uzyskanych wyników oraz weryfikację postawionych w dysertacji hipotez.

Uzyskane wyniki badań zostały przedstawione klarownie w tabeli nr 13 (s. 147-149). Analiza statystyczna uzyskanych wyników pozwoliła Autorce na pozytywną weryfikację dwóch z trzech postawionych hipotez: 1. wiedza na temat ASD wśród pediatrów i lekarzy rodzinnych praktykujących w emiracie Ras Al Chajma (ZEA) jest niewystarczająca, aby skutecznie mogli przeprowadzać ogólnopopulacyjne badania przesiewowe pod kątem zaburzeń ze spektrum autyzmu; 3. wymieniona grupa medyków nie korzysta z odpowiednich dostępnych narzędzi przesiewowych w

codziennej praktyce. Nie potwierdziła się hipoteza 2. zawierająca twierdzenie, że poziom prezentowanej przez badanych lekarzy wiedzy na temat ASD różni się w zależności od miejsca praktyki i jest niższy wśród kadry medycznej pracującej na obszarach peryferyjnych.

Uzyskane wyniki, oprócz walorów teoretyczno-poznawczych, mają też wyraźne odniesienie do praktyki. Zostały one przez Autorkę wykorzystane jako materiał szkoleniowy i omówione podczas warsztatu z lekarzami biorącymi udział w badaniach. Skrócona wersja wyników badań, łącznie z zaleceniami dla lokalnych decydentów, została też opublikowana w języku arabskim (zob. załącznik 6.7.8. – s. 242-253) i angielskim (zob. załącznik 6.7.9. – s. 254-265)

Drugi podrozdział części empirycznej rozprawy zawiera analizę informacji uzyskanych przez Doktorantkę w jedynej w emiracie Ras Al Chajma placówce edukacyjno-terapeutycznej (RAK Autism Center), w której odbywa się terapia dzieci z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. W czasie przeprowadzania badań pod opieką pracowników tej placówki znajdowało się 14 dzieci z ośmiu krajów. Przeprowadzona analiza kartotek podopiecznych Centrum pozwoliła Autorce na pozytywne zweryfikowanie postawionych do tej części badań hipotez, m. in. potwierdzenie założenia, że dzieci posiadające obywatelstwo Zjednoczonych Emiratów Arabskich stanowią mniejszość wśród pacjentów objętych opieką placówki.

Niewątpliwą zaletą dysertacji są tabele (16) tabele i ryciny (3), które w obrazowy sposób prezentują w ujęciach liczbowych i procentowych różnorodne aspekty omawianych w dysertacji zagadnień.

Na pochwałę zasługuje wyraźnie rozbudowana bibliografia w pełni wystarczająca do realizacji tematu. Zajmuje ona prawie 23 strony wydruku komputerowego i wraz ze sposobem jej wykorzystania w zasadniczych częściach rozprawy potwierdza wielkie odczytanie Autorki, praca nabiera wyraźnie erudycyjnego charakteru. Na podkreślenie zasługuje również fakt, iż wśród wykorzystanych źródeł jest dużo trudno dostępnych fachowych publikacji anglojęzycznych, bez uwzględnienia których rozprawa doktorska byłaby znacznie uboższa.

Recenzowaną pracę wieńczy zgrabna synteza w postaci *Podsumowania* (s. 165-167). Zawiera się w nim niemal wszystko, do czego doszła Autorka w swoich

rozważaniach zarówno części teoretycznej, jak i części empirycznej dysertacji. Doktorantka podkreśla jednak wyraźnie, że jej badania nad diagnozą zaburzeń ze spektrum autyzmu w Zjednoczonych Emiratach Arabskich są tylko pewnym przyczynkiem do badań nad ASD w tym kraju.

Mam pewne uwagi do technicznych aspektów ocenianej rozprawy. Odpowiednich korekt wymagają niektóre opisy bibliograficzne publikacji wykorzystanych w rozprawie. Dotyczą one między innymi niekonsekwentnego podawania wydawnictw (lub ich braku) oraz stron rozdziałów z monografii wieloautorskich.

W sumie rozprawę A. Wentz oceniam bardzo wysoko. Stanowi ona cenny wkład w badania nad wybranymi aspektami problematyki zaburzeń ze spektrum autyzmu w Zjednoczonych Emiratach Arabskich. Jest także istotnym źródłem informacji na temat wybranych aspektów ASD w kontekście świata arabskiego. Treści zawarte w dysertacji świadczą o pracowitości i solidności badawczej Autorki. Praca łączy w sobie wyważoną refleksję teoretyczną i precyzyjną analizę umiejętnie zebranego materiału badawczego.

Biorąc powyższe pod uwagę, jednoznacznie stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Agaty Wentz pt. „Diagnoza zaburzeń ze spektrum autyzmu w Zjednoczonych Emiratach Arabskich” (Kraków, 2023), napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Jagody Cieszyńskiej, stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, wykazując ogólną wiedzę teoretyczną Kandydatki w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie językoznawstwo oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Oznacza to, że rozprawa ta spełnia wszystkie wymagania, które są określone w art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (tekst ujednolicony, Dz.U. z 10 marca 2023 poz. 742, z późn. zm.). W związku z tym rekomenduję Radzie Dyscypliny – Językoznawstwo Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie dopuszczenie mgr Agaty Wentz do publicznej dyskusji nad rozprawą.

dr hab. Stanisław Milewski, prof. UG